

УДК 783.8

Юлія ВОСКОБОЙНІКОВА,
доцент кафедри хорознавства
та хорового диригування
Харківської державної академії культури

РЕГЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У СИСТЕМНО-ДІЯЛІСНОМУ ВИМІРІ

За допомогою загальної теорії систем, спираючись на методи системного та системно-діяльнісного підходу, у статті визначені основні класифікаційні ознаки регентської діяльності та її місце в системі диригування.

Ключові слова: регентська діяльність, тип диригування, церковний спів.

С помощью общей теории систем, опираясь на методы системного и системно-деятельностного подхода, в статье определены основные классификационные признаки регентской деятельности и её место в системе дирижирования.

Ключевые слова: регентская деятельность, тип дирижирования, церковное пение.

With general systems theory, based on the methods of system and system-activity approach the basic classification criteria of the precentors activity considered in the article.

Key words: precentors activity, type of conducting, church singing.

Церковний спів – явище наскільки давнє, настільки ж і таємниче. Його дослідження відбувається не одне століття, а ясності стає не набагато більше. Проте в цих дивних умовах величезна кількість церковних регентів здійснює своє служіння Богові, Церкві та людям, спираючись на досвід попередників, професійні знання та власний духовний здобуток.

Керування церковним хоровим колективом, яке, на перший погляд, є різновидом хормейстерської діяльності, при найближчому знайомстві постає у надзвичайній різноманітності та красі, що простягається далеко за межі класичного хорознавства, започаткованого, до речі, саме у церковному середовищі. Можна сказати, що з Київської купелі разом з канонічним християнством вийшло і вітчизняне професійне хорове мистецтво, яке багато століть поспіль розвивалося, удосконалювалося, проникало в інші сфери музичного виконавства, народжувало нові напрями, стилі, жанри, професійні методи та прийоми. Цей шлях не був лише шляхом

здобутків. На жаль, дуже багато було втрачено, знищено, забуто... Але церковний спів, що має своїм засновником і покровителем Самого Господа, воскреслого з мертвих, не має жодних шансів на повне знищення та занепад. Його буття було і є духоносним, і буде лишатися таким, якщо так благоволить Бог.

У сучасній практиці керівника церковного хору найчастіше називають регентом. Проте це поняття – досить нове у порівнянні з усім багатотисячолітнім досвідом церковно-співацької традиції. Найменування «регент» виникло вже у XIX столітті у практиці Придворної співацької капели. До того головний співак та керівник іменувався головщиком. Відомо, що в капелі визначали різницю між цими спеціальностями: головщик – ведучий співак, який суміщає це основне завдання із керуванням колективом як у репетиційному, так і у богослужбовому процесі; регент – це диригент-хорознавець, який виконує педагогічні, організаційні та загальнокерівні функції без залучення власного голосового апарату у якості співочого голосу колективу.

Варто зазначити, що традиційний невеликий кількісний склад сучасних православних церковних хорів, як правило, не дозволяє нехтувати додатковим голосом керівника хору за богослужінням. Тому важко пояснити, чому саме поняття «регент» увійшло до ужитку як найпоширеніше – насправді більшість сучасних регентів виконують функції головщиків, не лише керуючи колективним виконанням, але й виконуючи функції основного співака. Єдине ймовірне пояснення цьому може полягати у використанні саме цього терміна у двох найпотужніших церковно-навчальних закладах: Синодальному училищі та Регентських класах (а пізніше – Хоровому училищі) при Придворній хорівій капелі. Отже, правомірним чи неправомірним є таке найменування чи більшість керівників сучасних церковних хорів, але з реальністю не посперечаєшся – з середини XIX століття термін «регент» є загальноприйнятим у церковно-хоровій практиці. Що стосується терміна «головщик», то він використовується досить рідко і, як правило, стосовно керівника хору, що практикує спів одноголосних розспівів.

Відомо, що диригування у загальній та спеціальній літературі найчастіше поділяють на симфонічне (в деяких джерелах оперно-симфонічне або оркестрове) та хорове. Але докладної типології цього явища з визначенням класифікаційних критеріїв, зв'язків окремих різновидів, їх спорідненості та/або підпорядкованості досі немає. Як немає і докладної типології диригентської діяльності з визначенням необхідних комплексів обдарування, базових та додаткових навичок і вмінь, специфіки професійного навчання та загальних особливостей творчого процесу, а також сфер додаткової діяльності, які є обов'язковими та/або можливими в межах конкретної диригентської спеціалізації. Мета даної розвідки – упорядкувати існуючу інформацію щодо класифікації диригентської діяльності та за допомогою загальної теорії систем, спираючись на методи системного та системно-діяльнісного підходу, визначити в ній місце регентської діяльності.

В останні роки наукового осмислення набули певні аспекти регентської діяльності, зокрема, загальні культурологічні характеристики православної співочої традиції на рубежі XX-XXI ст. (С. Хватова, Є. Дяченко); хормейстерський аспект регентування (Ю. Карпов); педагогічний аспект (І. Шаклеїна, О. Столиця); традиції сучасного православного співу

(Н. Давидова); питання стилю у церковно-хоровій композиторській практиці (О. Урванцева); дослідження жанрів духовної музики (Н. Федорівська) та ін. Також важливі результати були отримані дослідниками споріднених видів діяльності – диригування та капельмейстерства (Ю. Лошков), керування музичним колективом (Н. Буянова), музичної акустики (І. Алдошина), естетики православного богослужіння (І. Корнишева) тощо. Проте, як і раніше, наукових узагальнень щодо регентської діяльності, так зроблено і не було. Отже, на основі ретельного відбору знакових результатів досліджень інших науковців, шляхом узагальнення як теоретичних, так і практично-емпіричних знань, уявляється можливою систематизація знань про сучасну регентську діяльність та визначення її місця в над-системі диригентської діяльності.

Термін «диригування» має багато значень, які докладно проаналізовані численними дослідниками та здебільше концентруються у таких одночасно витриманих позиціях:

диригування – це процес керування колективом музикантів під час вивчення та концертного виконання музичного твору;

цей процес здійснюється візуальними (мануальними, пантомімічними) та/або шумовими засобами (в сучасному мистецтві – іноді);

метою цього процесу є об'єктивна авторського задуму твору, та/або його інтерпретування, яке утворює акустичне або візуально-акустичне ціле, що має художню цінність.

Аналіз змісту поняття «диригування» за цими складовими одразу відкриває наявність функції диригента, засобів диригентської діяльності, а також її мети і завдань, що дозволяє для подальшого дослідження використовувати науковий інструментарій загальної теорії систем (ЗТС), розглядаючи об'єкт дослідження як систему диригентської діяльності. Звернення до методології ЗТС зумовлене необхідністю наукового абстрагування при вивченні даного предмета. Диригування, як явище досить молоде, досліджувалось і досліджується переважно з практичних позицій, фактично «від практики – до теорії». Це, безумовно, результативний шлях, шлях осмислення практичного досвіду музикантів, його систематизації, аналізу та ін., але цей процес поки що не набув наукового узагальнення, яке призвело б до формування відповідної наукової методології. Тому зустрічний рух «від теорії до практики», який має замкнути, насам-

перед, освітньо-методичну ланку в галузі диригування взагалі та регентського диригування зокрема, дещо буксує. Подолати це можливо за допомогою наукового абстрагування, інструментарій якого у всій повноті нам надає теорія систем.

Диригування традиційно поділяють на хорове та симфонічне (оперно-симфонічне), хоча таке визначення двох типів не є абсолютно коректним. Якщо виділяти родові типи цієї діяльності за типом колективу як класифікаційною ознакою, то варто розрізнити інструментальне та хорове диригування, відносячи до інструментального типу і духовий оркестр, і оперно-симфонічний колектив, і оркестр народних інструментів, і всі різновиди ансамблів старовинної, етнічної і т. п. музики, яка виконується за допомогою диригента. На нашу думку, варто виокремлювати також універсальний тип диригування, притаманний роботі з великими вокально-інструментальними, вокально-театральними, вокально-інструментально-хореографічними ті іншими колективами мішаного типу. Універсальне диригування неможливо класифікувати як простий синтез інструментального та хорового, оскільки обмеженість фізичних можливостей диригента висуває у якості одного з суттєвих визначальних завдань цієї діяльності встановлення ієрархії інформації, яку диригент транслює виконавцям.

Визначення конкретної специфіки диригування означених типів є темою для окремого дослідження. У контексті ж системно-діяльнісного підходу важливими є функції, які виконує диригент, а також навички та вміння, якими він має володіти в умовах тієї чи іншої діяльності. Вони є як загальними, так і специфічними.

Незважаючи на досить розгорнуті дослідження в сфері історії та техніки диригування, функції диригента з певною конкретністю були визначені лише в останні роки. Н. Буянова у статті «Роль диригента у художньо-творчому процесі» зазначає, що диригентсько-виконавська діяльність є поліфункціональною та базується на поєднанні творчих і управлінських сторін. Вони, у свою чергу, розкриваються в організаційному, психологічному, педагогічному, виконавському та культурологічному аспектах. Вона також виокремлює дві основні складові професійного мислення диригента – музичну та педагогічну – та визначає його основні функції: інтегративну,

художньо-творчу, художньо-комунікативну, художньо-інформаційну, виховно-естетичну, орієнтаційно-регулятивну і прогностичну. [1].

Ю. Лошковим у дослідженні капелмейстерського мистецтва також виявлена багатофункціональна специфіка цієї спорідненої діяльності. Учений визначає капелмейстерство як соціокультурну професійну синтетичну діяльність, яка поєднує організаційну, педагогічну, виховну, творчорепертуарну та виконавсько-диригентську функції. [3: 9].

Щодо специфікації різних типів диригування, то вона відбувається не стільки шляхом «поглиблення» тих чи інших навичок (як, наприклад, це відбувається у багатьох медичних та інших спеціальностях), а фактично за рахунок додаткових – іноді принципово додаткових – вмінь, володіння якими вимагає та чи інша диригентська спеціалізація. Наприклад, диригент військового духового оркестру повинен мати певну фізичну форму, а також цілий спектр навичок, пов'язаних зі стройовою підготовкою; диригент великого ансамблю пісні й танцю має знати основи сценічного руху, специфіку його сполучення з музичним матеріалом; оперно-симфонічний диригент – основи оперної режисури, сценічного руху, вокалу, хорознавства та ін. Таким самим чином і диригент православного церковного хору – регент – має володіти цілими сферами знань, які навіть, неможна вважати додатковими. У той самий час, беручи до уваги склад колективу як класифікаційну ознаку, ми маємо віднести реґентування до різновиду хорового диригування.

Специфіка регентської діяльності, що впливає з зафіксованого (статті, дослідження, спогади та ін.) та незафіксованого (спілкування, спостереження) практичного регентського досвіду, поставляє перед дослідником диригентської діяльності питання не лише музикознавчого, але й філософського плану, оскільки саме в регентській діяльності вони звучать дуже гостро і конкретно. Насамперед це питання про ціннісні світоглядні орієнтири, якими керується регент. Диригентська діяльність як така фактично не регламентує ніяких світоглядних настанов. Як було зазначено вище, вона має своєю метою утворення художньо цінного результату, але навіть ця художня цінність є дуже і дуже індивідуально варіативною, оскільки вона корелює з: історичною епохою; культурною парадигмою; стильовим контекстом; наявністю

державного, суспільного, комерційного або іншого замовлення; сферою діяльності колективу (академічний, естрадний і т. п.); особобо диригента, його національною приналежністю, віком, статусом, художнім смаком, рівнем кар'єрних домагань та ін.

Регентська діяльність – навпаки, диктує чіткі світоглядні настанови, а здебільше навіть висуває їх в якості вимог до претендента на регентську посаду. Якщо диригент може бути будь-якого віросповідання, будь-яких поглядів та настанов, то регент церковного хору має бути православним християнином не лише за найменуванням, але й за способом життя, який регламентується заповідями Божими, церковними канонами та статутом. Зокрема, до регента та півчих Церква висуває такі ж морально-етичні вимоги, як і до інших церковнослужителів, а саме: регент має бути хрещеним православним християнином, має регулярно брати участь у церковних Таїнствах (сповідь, Причастя), з благоговінням ставитись до святинь, знати основи православної догматики, вести благочестиве життя, не перебувати у гріховних стосунках та ін. Недотримання канонів може призвести до накладення покути аж до відлучення від регентського служіння. Таке регламентування особистого життя дещо послабшало в останні десятиліття згідно до принципу економії, за яким незастосування канону або дисциплінарного правила там, де його наполегливе застосування може викликати спокусу і новий гріх, вважається правомірним), адже у пострадянські часи важко було висувати до людей, які тільки-но звернулися до Церкви, суворі канонічні вимоги.

Проте важливо зазначити, що регламентування «морального вигляду» не є виключно специфічною рисою православної церковно-хорової культури: подібні обмеження існують в інших конфесіях та деномінаціях; у радянські часи подібні вимоги висувалися майже всім, незалежно від професії; уставні обмеження існують в сфері військово-музичної діяльності; у деяких висококваліфікованих колективах існують певні правила щодо поведінки, спілкування, дрес-коду та ін. Таким чином, наявність «морально-етичного» регламенту також може розглядатися як кваліфікаційна ознака при системному аналізі типології хороших колективів.

Диригентська професія у будь-якому її різновиді (їх ми розглянемо нижче) структурно цікава вже тому, що поєднує в собі різні види діяльності: навчальну, трудову, діяльність

спілкування і навіть (не завжди) ігрову діяльність, хоча і у специфічній – акторській – її формі. Диригент, за рідкісним винятком, має навчити хор чи оркестр принаймні втілювати свою інтерпретацію твору, а як максимум – залежно від специфіки колективу – взагалі навчити його спільному музикуванню (навчальна функція є провідною для учбових та самодіяльних колективів). Трудова діяльність полягає у власній праці диригента над партитурою, відпрацюванню техніки, безпосередньому проведенні репетицій та ін. Ну, і, звісно, комунікативна діяльність в колективі не може бути переоцінена, адже єднання у музичному виконавському процесі передбачає певну спроможність до встановлення контактів та формування стосунків в колективі, його ментальної, психологічної та емоційної єдності. Що стосується ігрової діяльності, то про неї важливо сказати окремо.

Загалом гра людини – це діяльність в умовних ситуаціях, моделювання певних образів, поведінки тощо. Стосовно музичного виконавства дослідник В. Комаров визначає артистизм як сукупність проявів сценічної поведінки, мета якої – передача допоміжної художньої інформації слухачеві, додаткове освітлення музичного образу за рахунок як зовнішніх, так і внутрішніх проявів творчої активності [2 : 19]. Вчений зазначає, що «неодмінною умовою виникнення сценічного артистизму є здатність до перевтілення і автокомунікації. Уміння вживатися в образ, перейматися настроєм музики, а також вступати в діалог із власним «я» дозволяє виконавцю застосовувати найадекватніші способи сценічного втілення музичного матеріалу, налагоджувати контакт з аудиторією» (переклад мій. – Ю. В.) [2 : 10]. Але артистизм у Церкві є доволі неприйнятним і фактично «вилучається» з регентської практики. Питання про те, як саме, чому і якою мірою вилучається, чим компенсується та ін. може бути темою окремої статті. Але артистизм як різновид ігрової діяльності не є притаманним регентській справі, принаймні під час богослужіння.

Суттєвим питанням для класифікації диригентської діяльності є її спрямованість та завдання. При всій їх різноманітності, можна окреслити дві основні групи: в одній виконання музичного твору під керуванням диригента є кінцевим завданням, і саме на результат цього виконання спрямована увага глядачів-слухачів; в другій виконання музичного твору є

допоміжним завданням, має певну підпорядкованість іншим явищам, та не є єдиним та (або) центральним предметом цілеспрямованої уваги глядачів-слухачів. Наприклад, виконання музичного твору концертним колективом є кінцевою метою і предметом цілеспрямованої уваги сприймаючих осіб, навіть предметом комерційної діяльності. І, навпаки, виконання музичного твору церковним колективом «вписане» в культурно-мистецький контекст богослужіння, підпорядковане йому та не є (за поодинокими виключеннями) предметом уваги слухачів, тобто його функція – супровідна, а не основна. За цією ознакою також можливо розрізнити види диригентської діяльності.

Класифікація систем у ЗТС дозволяє визначити диригентську діяльність як відкриту (здатну до взаємодії та взаємовпливу) соціальну (штучно організовану людиною) складну спеціалізовану систему [4]. Відкритість її зумовлена необхідністю взаємодії з іншими системами (наприклад, системою музичної освіти, системою філармонічних закладів, різного роду організаційними системами), а також спільнотами, які при певних умовах можна вивчати як системи (композитори, слухачі, критики, тощо). Складною система диригентської діяльності є, оскільки вона має такі визнані для складних систем характеристики, як наявність неоднорідних компонентів, велике число елементів і внутрішніх зв'язків, структурну різноманітність, виконує складну функцію або ряд функцій, має такі якості як динамічність, здатність до навчання, еволюційний потенціал. Її компоненти можуть розглядатися як підсистеми, кожна з яких може бути деталізована ще більш простими підсистемами. Природно, що всі ознаки розглядаються у взаємозв'язку. Ієрархічна побудова – характерна ознака складних систем, при цьому рівні ієрархії можуть бути як однорідні, так і неоднорідні.

У цьому контексті очевидно, що диригентська діяльність є водночас, наприклад, підсистемою стосовно музичної культури взагалі та над-системою, яка включає в себе велику кількість різновидів, які, у свою чергу, також мають ознаки систем. Однією з таких підсистем і є регентська діяльність. Вона водночас має ознаки над-системи диригентської діяльності, але і є підсистемою інших систем вищого порядку. Зокрема, системи богослужбової культури.

Таким чином, регентська діяльність з позицій ЗТС є відкритою складною спеціалізованою соціальною системою, яка належить до кількох над-систем, пов'язана з ними низкою окремих функцій, має їх специфічні ознаки та використовує спеціальні знання, притаманні цим над-системам.

Таке розуміння регентської діяльності надає можливостей для її подальшого теоретичного осмислення за допомогою методології загальної теорії систем, а саме:

виокремлення функцій регентської діяльності, їх взаємозв'язків, а також кореляції з системою регентської освіти;

визначення необхідного регенту комплексу знань та вмінь, враховуючи приналежність регентської діяльності одночасно до двох (або більше) над-систем (музичної та богослужбової);

дослідження наявних підсистем в системі регентської діяльності (хор як система, техніка диригування як система, «система регентської обдарованості» та ін.).

Ці питання планується розкрити у подальших дослідженнях з метою формування повноцінної методології як різноманітних аспектів регентського служіння (богослужбове керування хором, створення обробок піснеспівів, композиторська, організаційна, просвітницька та інші види діяльності), так і методології сучасної регентської освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буянова Н. Роль дирижера в художественно-творческом процессе / Н. Буянова // Искусство и образование. — 2011. — № 3 (71). — С. 53-60.
2. Комаров В. Артистизм как феномен музыкального искусства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мист.: спец. 17.00.02 / Комаров Владимир Александрович. — Оренбург, 2010. — 22 с.
3. Лошков Ю. Диригентське оркестрове виконавство в контексті української культури XVIII-XIX ст.: дис. ... доктора мист.: 26.00.01 / Лошков Юрій Іванович. — Харків, 2008. — 379 с.
4. Родионов И. Теория систем и системный анализ: курс лекций для заочного отделения КГТУ/КГТИ, специальность: 351400 «Прикладная информатика в экономике» [Электронный ресурс] / И. Родионов. — Режим доступа: <http://victor-safronov.narod.ru/systems-analysis/lectures/rodionov/01.html>